

Német könyvtár- és információtudományi folyóiratok szcientometrikus elemzése

Problémafelvetés

A folyóiratok a tudományos kommunikáció fontos bázisát jelentik a könyvtár- és információtudományban (BID : Bibliotheks-Information-Dokumentation) is.

A szcientometrikus módszerek a folyóiratok tudományos tulajdonságainak mennyiségi vizsgálatára szolgálnak. „Az információtudományi folyóiratok” projekt a nemzetközi és a német nyelvű BID-folyóiratokat három irányból közelítette meg: elemezte az olvasói magatartást, a szerzőket és a szerkesztőségeket.

A projekt 2002-ben indult, elsősorban azon folyóiratok informetrikus ismérveinek (pl. impaktfaktor és felezési idő) számbavételével, amelyek szerepelnek a *Journal Citation Reports*-ban (JCR) és lefedik a BID-magtémaköröket, továbbá néhány kiválasztott német nyelvű folyóirat felméréssel. Ezek adatai manuálisan kerültek feldolgozásra. Másodsorban a német nyelvű országokban több száz BID-szakértőt kerestek meg e-mailben kérdésekkel. Grazi és kölni diákok egy csoportja 50 periodikum szcientometrikus ismérveinek felmérését végezte el, és összehasonlították őket az olvasói felmérések eredményével. A *Nachrichten für Dokumentation* és a *Buch und Bibliothek* esetében részletes felméréseket folytattak. A harmadik megközelítést a szerkesztőségek kikérdezése adta. A jelen beszámoló a német nyelvű folyóiratokra összpontosít, amelyeknek lehetőleg le kellett fedniük a BID különféle ágazatait.

Az elemzett, túlnyomórészt könyvtári irányultságú folyóiratok:

- ABI Technik,
- Bibliothek - Forschung und Praxis,
- Bibliotheksdienst,
- BIT Online,
- Buch und Bibliothek: Forum für Bibliothek und Information (BuB),

- ProLibris,
- Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (ZfBB), továbbá dokumentációs és információtudományi folyóiratok:
- Information: Wissenschaft und Praxis,
- Password, és az akadémiai információtudomány orgánuma:
- Proceedings der Internationalen Symposien für Informationswissenschaft (ISI).

Az idézettségvizsgálat az 1997-2000-ig tartó időszakot fedi le, az olvasói kérdések 2002-től, a kiadói felmérések 2003-tól indultak.

Amennyire lehetséges volt, kiszámítottuk az adatok számtani közepét. Különösen a szcientometrikus mutatók összefüggései voltak érdekesek. Itt a két adatsor közötti lineáris összefüggés mértékeként a Pearson-féle „r” korrelációs együtthatót alkalmaztuk. Ez a koefficiens +1 és -1 közötti értéket vehet fel, ahol a +1 a tökéletesen pozitív egyenes arányú, a -1 pedig a tökéletesen negatív egyenes arányú összefüggést mutatja két érték között, és a 0 pedig arra utal, hogy semmilyen lineáris összefüggés nem létezik. A Pearson-féle korrelációs koefficiens kizárólag a lineáris összefüggéseket vizsgálja, minden más formát figyelmen kívül hagy. Figyelembe kellett vennünk továbbá azt, hogy a tíz mérési eredmény meglehetősen szűk számolási lehetőséget ad. Egyetlen mérési eredmény megváltozása a korrelációs érték tetemes elmozdulásához vezethet. Éppen ezért a korrelációs eredmények értelmezése különös elővigyázatossággal folyt. Figyelembe kell venni továbbá, hogy ezek az értékek semmilyen ok-okozati összefüggést nem mutatnak. Lemondtunk a korrelációs együttható szignifikációjának megállapításáról, mivel nem szűrőpróba, hanem teljes felmérés készült. Sem az olvasói, sem a kiadói felmérésnél nem kizárható, hogy néha téves adatokkal, vagy többé-kevésbé megbízható becslésekkel kellett megelégedni. A hivatkozások informetrikai elemzé-

se közben módszertani problémát okozott, hogy a három részterület adatgyűjtése különböző időpontokban történt.

Az olvasói felmérés eredményei

Az e-mailen megkeresett BID-szakértők mindössze 257 értékelhető kérdőívet szolgáltatottak. 88%-uk (228 személy) gyakorló, 9%-uk (22 személy) tudományos szakembernek vallotta magát, a maradék vagy nem adott meg adatot, vagy mindkét csoporthoz besorolta magát. A válaszadók nagy része (88%) a nyilvános (közületi) szektorban tevékenykedik. Képzettség szerinti megoszlásban 77% fölött könyvtártudományi képesítéssel, 8% dokumentációs és 6% információtudományi felkészültséggel rendelkezik (9% nem nyilatkozott a képesítéséről). A kérdőív listája 51 nemzetközi és német nyelvű szakfolyóiratot tartalmazott, melyet a válaszadók bővíthettek. A középpontban négy kérdés állt:

- Olvasottság: Hány lapszámot olvasott az alábbi folyóiratokból az elmúlt évben?
- Felhasználhatóság: Milyen gyakran tudja valamely folyóirat cikkeit saját tevékenységi körében alkalmazni?
- Publikációs gyakoriság: Az elmúlt tíz évben jelent-e meg cikke információtudományi területen? Ha igen: Melyik folyóiratban?
- Publikációs preferencia: Önnek személy szerint melyik folyóiratban lenne fontos közleményt megjelentetni?"

Olvasottság

A német olvasók az anyanyelvi folyóiratokat részesítik előnyben. Ezt mutatja, hogy az első tíz megnevezett folyóirat kizárólag német nyelvű volt. Angol nyelvű folyóiratokkal csak ezek után találkozhatunk, például a tizenegyedik helyen áll a *Libri* 31 jelöléssel, vagy a tizenkettedik helyen az *Online* 27 jelöléssel. A németek közül a legolvasottabb a *Bibliotheksdienst* (196 jelölés), követik a *BuB*, az *ABI-Technik* és a *ZfBB*. A dokumentációs, illetve információtudományi folyóiratoknak (mint az *NfD* vagy a *Password*) kisebb az olvasóközönségük, mint a *nagy* könyvtári folyóiratokénak. Csaknem olvasatlan néhány szűk területre koncentrált információtudományi periodikum, mint amilyen az *ISI*. Ha külön is szemügyre vesszük a gyakorló és az elméleti szakemberek válaszait, előbbiekénél az olvasottság alapján felállított sorrend alig változik, nem úgy a tudományos szakembereknél. Náluk az *NfD* áll az első helyen, követi a *Password*, az *ABI-Technik* és a *Bibliothek - Forschung und praxis*.

Felhasználhatóság

Arra a kérdésre, hogy a folyóirattartalmak mennyire alkalmazhatók a szakmai tevékenységben, hasonló rangsort állítottak fel a szakemberek, mint az olvasási gyakoriság. A mindennapi munkában használatos folyóiratok között sem szerepel egyetlen külföldi periodikum sem.

Publikációs gyakoriság és preferencia

A megkérdezettek 42%-a (109 személy) szerző is. Mivel csak 22 kutató vett részt a felmérésben, meglepően sokan publikálnak a gyakorló szakemberek közül, ők az általuk gyakran olvasott folyóiratokban publikálnak szívesen. A rangsor élén kizárólag könyvtári és dokumentációs szakmai szervezetek lapjai állnak: *BuB*, *Bibliotheksdienst*, *ZfBB*, *NfD*. Ljesztően alacsony a külföldi folyóiratokban megjelenő publikációk száma: három angol nyelvű folyóiratban egyenként két-két közlemény.

A vizsgált négy ismerv egyértelmű lineáris összefüggéseket mutat az olvasottság és a használhatóság ($r = +0,99$), illetve a publikációs gyakoriság és a publikációs rangsor között ($r = +0,99$). Ez azzal magyarázható, hogy minél jobban használható egy folyóirat tartalma, annál olvasottabbá válik, és annál nagyobb lesz a válaszolók által itt közzétett cikkek száma (vagy legalábbis jobban fennáll a benne való megjelenés igénye).

Az idézettségélemzés eredményei

A Thomson Scienfic-féle *Journal Citation Reports* (JCR) sok nemzetközi BID-folyóiratról szolgáltat idézettségi adatokat, a vizsgált időszakban viszont a német információtudományi folyóiratok közül csak a *ZfBB* és az *NfD* szerepel a feldolgozásban. Éppen ezért a kiválasztott német BID-folyóiratok mindegyikében saját maguknak kellett számba venni az 1997 és 2000 között megjelent cikkeket és referátumokat. Négy informetrikus ismerv került kiemelt figyelembe: impaktfaktor, felezési idő, hivatkozások száma cikkenként és az önhivatkozás.

Impaktfaktor

A tíz német BID-folyóiratnak 1997 és 2000 között a regionális impaktfaktora átlagban 0,25. Ez kb. fele a JCR által a nemzetközi lapokról felállított impaktfaktornak ($IF = 0,47$). A német lapok közül a *ZfBB* (0,44) rendelkezik a legnagyobb hatásokkal. A rangsor végén az *NfD*, a *Password*, a *BIT Online* és az *ISI* áll.

Felezési idő

A vizsgált folyóiratok felezési ideje átlagosan 2,8 év; a nemzetközi folyóiratoknál 5,1 év mutatkozik. Kifejezetten rövid felezési ideje volt a vizsgált időszakban a ZfBB-nek (0,93), sokkal hosszabb időtávlatot mutat az ISI-Proceedings (3,9), továbbá a Bibliothek - Forschung und Praxis (5,18).

Hivatkozások száma cikkenként

Feltételezhető, hogy minél többet idéz egy szerző, annál több ismerete lehet a tudományos események és kutatások állásáról. A tíz német nyelvű szaklap cikkeiben átlagosan 8,7 különböző forrást idéznek, miközben a nemzetközi periodikáknál ez a szám 18,3. Pozitív kivételként említhető a Bibliothek-Forschung und Praxis (16,5), viszont nagyon gyenge hivatkozásszámot produkál a Bibliotheksdienst, a ProLibris, a BuB és a Password.

Önhivatkozás

Az adott folyóiratban megjelent cikkekre vonatkozó önhivatkozások száma jól mutatja, hogy egy folyóirat mennyire zárt vagy nyitott. Bár nincs említésre méltó eltérés a német (6,6%) és a nemzetközi (5,8%) lapok között, a vizsgált tíz lap mégis nagy eltéréseket mutat. A BuB csaknem 23%-kal kimondottan zárt folyóirat, míg a Bibliothek – Forschung und Praxis (1,2%), továbbá az ISI-Proceedings (0,6%) majdnem teljesen nyitottnak bizonyul.

A hivatkozáselemzési mutatók egyéb érdekes összefüggéseket is rejtenek. Az impaktfaktor és a felezési idő között gyenge negatív korreláció áll fent; ez azt jelenti, hogy minél aktuálisabb, annál magasabb az impakt. Nemzetközi szinten ez nem így van, mivel ott mindkét érték pozitívan korrelál (+0,25), és a tudományos hatás eléréséhez bizonyos időbeni távlatra van szükség.

Német nyelvterületen jól kidomborodik az impaktfaktor és az önreferálás összefüggése (+0,45, összehasonlítva a nemzetközi értékkel: +0,27). Néhány magas impakttal jeleskedő folyóirat előszeretettel él az önhivatkozás eszközével.

A felezési idő összefüggése a cikkekben lévő hivatkozások számával a német lapoknál alatta marad a nemzetközi szintnek. Ez magyarázható azal, hogy a sokat citáló szerzők szükségszerűen régebbi anyagokhoz nyúlnak vissza. Mivel a német BID-cikkekben kevesebb a hivatkozás, mint a kül-

földiekben, a korreláció itt kimondottan csekély. Az önidézettség és a cikkekben lévő hivatkozások közötti összefüggés negatív. Minél nagyobb az önidézettség, annál alacsonyabb a felhasznált források száma. Megfordítva ez azt jelenti, hogy minél több forrást használ valaki, annál kevesebbet idéz a saját folyóiratból. A következtetés kézenfekvő: ha az ember sokat hivatkozik, hamarabb lesz szüksége idegen anyagra. Nemzetközi szinten a -0,40-es érték valamivel alacsonyabb a német BID-lapok -0,62-es értékénél. Minél magasabb az önidézettség, annál kevesebb a felezési idő, illetve annál több a friss hivatkozás ($r = -0,41$). Ez a korreláció nemzetközileg is megállja a helyét ($r = -0,31$). Ha a szerzők azt szeretnék, hogy a folyóirat, amelyben publikálnak, sokat idézett legyen, akkor minél több friss anyagra hivatkoznak.

Szerkesztőségi mutatók

A német nyelvű BID-periodikumokat hat jellemző alapján vizsgáltuk: a szerzői és az olvasói közönség összetétele, a külföldi olvasók aránya (akiknek nem német anyanyelvűek), milyen szakvéleményezési eljárást alkalmaznak a közlemények elfogadásánál, a visszautasított kéziratok és a megjelenés előtt átdolgoztatott cikkek arány

A szerzői és olvasói közönség összetétele

A német BID-folyóiratokban publikáló kutatók számtani átlagértéke, kerekén 30%, a nemzetközi folyóiratoknál ez a szám 55%. Az összes német nyelvű könyvtárosi lap vonatkozásában a kutatók aránya 10%-20%, miközben a dokumentációs folyóiratokban, mint az NfD és a Password 50%, illetve 25% ez az aránya.

Az olvasók összetétele párhuzamba állítható a szerzők struktúrájával. Átlagban a német periodikumok olvasóinak 27%-a a tudományos szakember. A nemzetközi BID-folyóiratoknál ez 42%. A német lapoknál szembeűnő, hogy a tudományos szakemberek ritkábban szerepelnek olvasóként. A cikktermés oroszánrészt értelműen a gyakorló szakemberek vállallják magukra, az első számú célcsoportot is ők alkotják, és szinte kivétel nélkül német nyelvterületről valók.

A cikkek kiválasztása, a visszautasítás és az átdolgozás aránya

Átlagban minden negyedik cikket utasítják vissza a szerkesztőségek. A nemzetközi szokásokkal összehasonlítva ez kevés, hiszen ott 41%-os ez az

arány, illetve néhány folyóiratnál kiugróan magas (pl. *Library Journal*: 80%, *Social Science Information*: 75%). A benyújtott és elfogadott cikkeknek 26%-a szorul átdolgozásra; az átlagtól azonban nagy eltérés mutatkozik: a Bibliothek - Forschung und Praxis, az ABI-technik és az NfD esetében felette, a Bibliotheksdienst, a BIT Online, a BuB és az ISI-Proceedings esetében alatta marad a mutató. Nemzetközi viszonylatban ez az érték 75%, sőt néhány periodikumnál minden cikket átdolgoztatnak (pl. *Annual Review of Information Science and Technology*, *Canadian Journal of Information and Library Science*, *Interlending and Document Supply*, *Knowledge Organisation and Program*).

Csak három német szerkesztőségben alkalmaznak peer review-t, továbbá az ISI-Proceedingsnél névtelen "blind peer review"-t, az összes többiben saját szervezeten belül döntenek a benyújtott cikkek elfogadásáról. Ebből következik, hogy a nemzetközi tudományos minőségi szint lényegesen magasabb.

A szerkesztőségi értékek korrelációja egyértelmű lineáris összefüggést mutat a szerzői és az olvasói összetétel között. Minél többen válnak szerzővé a tudományos, illetve a gyakorlati szakemberek közül, annál többen érzik magukat olvasóként megszólítottak. Egy folyóiratnál minél több a tudományos szakember a szerzők és az olvasók között, annál magasabb a visszautasított cikkek aránya, - bár ez elsősorban az ISI-Proceedings adatának köszönhető.

Vajon miért olyan alacsony a visszautasított cikkek száma a német folyóiratoknál? Egy - bár információkon alapuló - feltételezés szerint, ha emelkedne a visszautasítás aránya, akkor anyag hiányában nem tudnák megtölteni a lapokat.

A három részterület eredményeinek összevetése

Mivel a BID-folyóiratokat három különböző perspektívából vizsgáltuk, az olvasóknak és a kiadóknak feltett kérdésekre adott válaszokat, továbbá a hivatkozáselemzés korrelációit egybe tudjuk vetni.

Mindhárom részelemzés egybehangzóan azt bizonyítja, hogy német nyelvterületen a könyvtár- és információtudományi szakkommunikáció előállítói a gyakorló szakemberek. Ezt támasztja alá a kiadói felmérés, amely szerint átlagosan az olvasók 73%-a és a szerzők 70%-a gyakorló szakember.

Ettől csak az ISI-Proceedings tér el, amely a német nyelvű információtudomány kiemelt orgánuma.

Beigazolódott a gyakorló szakemberolvasók és szerzők egyfelől, és a felezési idő másfelől között fennálló negatív korreláció. Minél több a gyakorló szakember mint szerző vagy olvasó, annál frissebbek az idézett cikkek.

A könyvtár-és információtudományi formális szakkommunikáció német nyelvterületen (is) elaprózódott. Minden BID-folyóirathoz hozzárendelhető egy szakterület.

Jellemző, hogy a német BID-szervezetek szívesebben maradnak a maguk köreiben. Az igény, hogy a primér információk a szervezet folyóiratán kívül más lapokban is nyilvánosságra kerüljenek, nagyon alacsony.

A hivatkozások elemzéséből kiderül, hogy a BID egyes részterületei alig vesznek tudomást egymásról. A részterületeknek ez a zártsága kiderül a folyóiratok magas önhivatkozási arányából, valamint az olvasottsági és a publikációs gyakoriság mutatóiból: minél gyakrabban idéz egy folyóirat önmagából, annál többet publikálnak benne ($r = +0,85$), illetve annál gyakrabban olvassák ($r = +0,58$).

Az egyes BID-szervezetek alig figyelnek egymásra, hiányzik a tudományos szakemberek kritikus tömege ahhoz, hogy az impakt megfeleljen az elvárásoknak. Ez rávilágít néhány anomáliára a hivatkozási mutatószámoknál. Az ISI-Proceedingsnek például - amelyben szinte kizárólag elméleti szakemberek publikálnak -, csak 0,01-es az impaktfaktora, ezzel szemben öt olyan könyvtáros-folyóirat vezeti az impaktfaktor szerinti rangsort, amelyekről köztudott, hogy öt közleményük közül négy gyakorlati szakemberektől származik, és impaktfaktoruk a rangsor élén áll.

Az olvasói felmérés és az impaktfaktor közötti összefüggésben nincs semmi különös: minél olvasottabb egy folyóirat a gyakorló szakember körében, annál magasabb az impaktfaktora ($r = +0,71$).

Ugyanez jut kifejezésre a hivatkozáselemzésben is. Minél gyakrabban hivatkozik egy folyóirat önmagára, annál magasabb az impaktfaktora ($r = +0,45$), és annál alacsonyabb a felezési ideje, illetve az elméleti nézőpontja ($r = -0,41$). Másfelől az impaktfaktor (ha csak gyengén is) negatív összefüggést mutat a felezési idővel ($r = -0,2$): az ala-

csony felezési idejű folyóiratoknak magasabb az impaktfaktoruk.

A német nyelvű folyóiratok gyenge nemzetközi irányultságát az olvasói felmérések eredményei is alátámasztják. Az olvasottság, az alkalmazhatóság és a publikációs megjelenés tekintetében az első tíz, a publikációs preferencia tekintetében pedig az első kilenc helyen német nyelvű folyóirat áll. A cikkek elsősorban német nyelven jelennek meg, a publikációk közül csupán 8% jut angol nyelvű szakfolyóiratokba.

A tudományos kommunikáció gyenge nemzetközi irányultsága a hivatkozástérképen is jól nyomon követhető. Néhány BID-folyóiratban szórványosan fel lehet fedezni nemzetközi irodalomra utaló hivatkozásokat, ellenben a nemzetközi szakirodalomban német folyóirat publikációjára való hivatkozást szinte egyáltalán nem.

Összegzés

A német nyelvű könyvtár- és információtudományi folyóiratok szcientometrikus elemzése, az olvasók, publikáló szerzők és a kiadók tapasztalati felmérése érdekes eredményeket hozott, amelyekből a következő tézisek fogalmazhatók meg:

- A külföldi szakterületbe vágó periodikumokat a német nyelvterület BID-szakértői alig használják.
- A német nyelvű BID-folyóiratok közönségének nagy része gyakorló szakember, elsősorban

könyvtáros. A német BID-periodikumok - minde- nek előtt az egyes szervezetek lapjai - információ- s szigetek, amelyeket csak ritkán érint "idegen" információ. E folyóiratoknak - úgy látszik identi- tásképző funkciójuk van. A BID egyes szakterü- leteinek önmagába való fordulása és a kritikus tömeg hiánya miatt - a kutatók írásainak hatása közel sem éri el a gyakorlati szakemberekét.

- A német BID-folyóiratok tudományos színvonala lényegesen a nemzetközi szint alatt áll. Az impaktfaktor és a cikkekben lévő hivatkozások átlagértéke is csak fele olyan magas. A vissza- utasított írások száma kimondottan alacsony. A peer review eljárás cikkválasztás során csak né- hány folyóiratnál gyakorlat. Szemben a nemzet- közi szokásokkal, tudományos minőség- ellenőrzés alig van.

Mindebből egyértelműen következik: a könyvtár- és információtudomány területén olyan tudomá- nyos folyóirat, amely a nemzetközi tudományos színvonalnak megfelelne, a BID releváns témáit tárgyalná, jelenleg a német nyelvű országokban nem létezik.

/SCHLÖGL, Christian - STOCK,Wolfgang G.: Deut- sche Zeitschriften des Bibliotheks- und Informati- onswesens. Leser, Zitate und Redaktionen in szientometrischer Analyse. = Zeitschrift für Biblio- thekswesen und Bibliographie, 53. köt. 5. sz. 2006. p. 244-255./

(Bognár Ágnes)